

RƏŞİD MƏHƏRRƏMOV
 GDU-nun dosenti
 E-mail: rabiteci_22@mail.ru

AVROPAMƏRKƏZÇİLİK VƏ İMPERİYA İDEYALARINA XİDMƏT EDƏN TARİXİ KONSEPSİYANIN İFLASI

Açar sözlər: avropamərkəzçilik, nəzəriyyə, imperiya

Ключевые слова: евроцентризм, концепция, империя

Keywords: Eurocentrism, concept, the empire

Avropamərkəzçi tarix elmi bir qayda olaraq ənənəvi adlandırılır. Avropamərkəzçilik etnomərkəzçiliyin bir növü kimi, humanitar sahədə Avropa, daha geniş şəkildə isə hindavropa xalqlarının müasir vəziyyətinin və tarix problemlərinin öyrənilməsi prosesində meydana gəlmişdir. Feodal Avropasının sərhədləri daxilində meydana gələn «Yevropasentrizm» tarixi ideya cərəyanı kimi Avropa xalqlarının öz elmi-texniki səviyyəsinə görə digər xalqları üstələyərək, dünya tərəqqisinin ön səhnəsinə çıxdıqları zaman yayılmağa başladı. Avropa xalqlarının problemlərini araşdıran avropalı alimlər təbii ki, ön plana öz problemlərini çıxarırdılar. Digər xalqların problemləri isə onlar üçün əsas deyildi. Avropamərkəzçilik əslində elm deyil, avropalıların daha geniş mənada isə tarixi məsələlərin həllində, hər şeydən əvvəl özlərinin maraqlarından çıxış edən və Avropanın lap əvvəldən avropalıları aid olduğunu, Asiyanın bir çox regionlarında isə ilk əvvəl yalnız hind-avropalıların yaşadıklarını, qeyri xalqların isə özlərinin müasir ərazilərinə çox-çox sonralar gəldiklərini sübut etməyə çalışan hind-avropalıların ideologiyasıdır. Hindavropalıların ideologiyası kimi avropamərkəzçilik yalnız Avropada güclü dövlətlər və böyük siyasət mövcud ola bilər iddiasında idi. [14] L.N.Qumilyovun yığcam ifadəsi ilə desək avropamərkəzçiliyə görə «bütün dünya Avropanın yalnız barbar periferiyasıdır».

XIX əsrin ikinci yarısında mənbələrin hərtərəfli öyrənilməsi sayəsində qeyri hind-avropalı alimlər və bəzi hind-avropalı alimlərin özləri belə, bir çox əvvəlki nəticələrin digər xalqların etnogenezinə uyğun gəlmədiyini anlamağa başlayırlar. Avropamərkəzçilik ideologiyasına əks baxış tədricən daha geniş alimlər dairəsinə daxil olmağa başlayır. İlk əvvəl fin-uqor, xüsusilə macar və fin alimləri avromərkəzçilik baxışlarından imtina etməyə başlayırlar. Onlar Altay, Sayan, yaxud Mərkəzi Asiyanın, öz xalqlarının ilkin vətəni kimi qəbul edilməsinə qarşı çıxaraq, fin-uqorların ilkin vətəninin Avropa, məhz Ural-Volqaboyunun meşə zolağının olduğunu sübut etməyə başlayırlar. [12, s.26]

Türkoqlar uzun müddət və təəssüf ki, indi də ənənəvi avromərkəzçiliyin bəzi miflərinə inanmaqda davam edirlər. Həmin miflərdən birinə görə türklərin ilkin vətəni Altay olmuş və türklər oradan yalnız sonralar, xüsusilə III əsrdə «Xalqların böyük köçü» zamanı Avroasiyanın digər regionlarına yayılmışlar. Elə buradaca qeyd etməliyik ki, bu fikrin yanlışlığı, əsassızlığı və qeyri-elmiliyi hələ sovet dönəmində aparılan tədqiqatlar nəticəsində sübut olunmuşdur. Belə tədqiqatlar çox nadir hallarda ola bilərdi və onun müəllifi təqiblərə məruz qalırdı.

Macar türkoqu Y.Nemet hələ 1912-1914-cü illərdə belə bir konsepsiya işləyib hazırlamışdır ki, türklərin formalaşdığı ərazi Mərkəzi və Orta Asiya deyil, Altay və Ural dağları arasındakı ərazilərdir, sonra isə o bu konsepsiyasına əlavə edərək göstərmişdi ki, Şərqi Avropa da türklərin qədim vətənidir. Kazi Laypanov və İsmayıl Miziyev özlərinin

«Türk xalqlarının mənşəyi haqqında» kitabında təkcə dil materiallarına deyil, həm də arxeoloji və etnoloji materiallara əsaslanaraq Volqa-Ural regionunun türklərin ilkin vətəni olduğunu sübut edirlər.[14]

Volqa-Ural regionu, xüsusilə də onun çöl və meşə-çöl zonası burada məskunlaşmış etnosların inkişafı üçün olduqca əlverişli idi. Burada mal-qara üçün əla otlaqlar, ov heyvanları ilə zəngin olan meşələr, balıqla zəngin çaylar və göllər vardır. Regionun coğrafi mövqeyi, onun Avropa ilə Asiyanın qovşağında yerləşməsi inkişafı təmin edən əlverişli amilə çevrilirdi. Türklərin ilkin vətəni haqqında bu cür baxışla polyak türkoloqu A.Zayonçkovski, rus tədqiqatçısı Z.M.Yampolski, antropoloq V.P.Alekseyev, azərbaycan dilçisi M.Ş.Şirəliyev, arxeoloq E.B.Vadetskaya, qazax şairi və tədqiqatçısı, alovlu türkçü O.Süleymanov da bölüşürlər.[14]

Burada biz türklərin ilkin vətəni müəyyənləşdirməyi qarşıya məqsəd qoymamışıq, sadəcə onu qeyd etməyi lazım bilirik ki, türklərin etnik köklərini müəyyənləşdirərkən onların ilkin vətəni haqqında ənənəvi türkologiyanın müddəalarına əsaslanma bilmərik.

Avromərkəzçiliyi daha da inkişaf etdirib, onu kommunist ideologiyasının tərkib hissəsinə, mürtəcə komponentinə çevirən ənənəvi tarix elminin sovet varisləri tarixin «Axilles dabanı»ndan istifadə edib, tarixi saxtalaşdırmaq və siyasiləşdirmək yolunu tutdular.

Haşiyə: Axilles əfsanəvi yunan şairi Homerin (şəxsiyyət kimi Homer və onun poemaları qədimdə və yeni dövrdə qızgın polemika – elmi mübahisə mövzusu olmuşdur. Bu polemika nəticəsiz qalmamış, poemaların yaradılması vaxtı və yeri təxmini də olsa müəyyənləşdirilmişdir. Homerə aid edilən bu poemalar e.ə.VIII əsrdə Yunanstanın Egey dənizi sahilində Kiçik Asiya və ya qədimdə deyildiyi kimi İoniya şəhərlərinin birində yaradılmışdır), «İliada» əsərinin baş qəhrəmanı, Troyanın mühasirəsi (e.ə.XII əsr) zamanı qədim Yunanların sərkərdələrindən biri idi. Yunan əfsanəsinə görə bədəni möhkəm olsun deyən anası onu uşaqlıqda dabanlarından tutaraq sehirli suya salarkən, dabanları suya dəymədiyindən Axillesin bədəninə ən zəif yeri olmuşdur. «Axilles dabanı» ifadəsi məhz bununla bağlıdır, döyüş zamanı o dabanından aldığı yaradan ölmüşdür.

Sovet hakimiyyəti illərində türk xalqları tarixi əslində təhrif olunmuş, mənbələrin ayrı-ayrı komponentlərinin obyektiv təhlili yolu ilə deyil, rəsmi ideologiyaya uyğun mərkəzdən verilən göstəriş əsasında «tədqiq» edilmişdir. Türk xalqları tarixi orta və ali məktəblərdə tədris olunmamış, gənclərdə və bütövlükdə türkəsilli insanlarda milli şüurun və milli özünüdərk formalaşması yolunda maneələr yaradılmışdır. Rəsmi mövqeyə qarşı çıxan alimlər isə təqiblərə məruz qaldığından, türk xalqları tarixinin tədqiq edilməsinə girişməkdən çəkinmişlər.

Lakin bilərəkdənmi, yaxud bilməyərəkdənmi tarixi ədəbiyyatlarda türklərin tarixi köklərinin müəyyənləşdirilməsinə xidmət edən «yanlışlığa» yol verilmişdir. 12 cildlik «История СССР» kitabının sovet tarix elminin patriarxi adlandırılan B.A.Rıbakovun baş redaktorluğu ilə nəşr edilən birinci cildinin 234-ü səhifəsində oxuyuruq: «Yunanlar çox halda öz yaşayış məskənlərini (koloniyalarını), (söhbət eradan əvvəl VII-VI əsrlərdə Qara dənizin şimal sahillərində yunan koloniyalarının salınmasından gedir) yerli oturaq əkinçi əhali tərəfindən məskunlaşdırılan torpaqlarda salırdılar». Maraqlıdır, kim idi bu oturaq əkinçiliklə məşğul olan Qara dənizin şimal sahilləri sakinləri? Bəlkə ənənəviçilərin türklər yaşayan bütün regionların əzəli sakinləri kimi qələmə verdikləri farslar idi, bəlkə onların dedikləri kimi irandillilər idi? İnamla demək olar ki, bütün tarixi mənbələr bu fikiri tamamilə təkzib edir. Əlbəttə ki, Qara dənizin şimal sahillərinin bu sakinləri türklər- türklükləri artıq çoxdan sübuta yetirilmiş əkinçi skiflər, cütçü skiflər, onoqorlar və kimmerlər idi.

Bura onu da əlavə etmək lazımdır ki, Avropada çoxsaylı türk toponimlərinin qeydə alınması orada hələ eradan əvvəl türklərin yaşadıklarını göstərir. Fikrimizin təsdiqinə xidmət edən belə bir fakta müraciət edək. Qədim yunanlar Qara dənizin adını Pont kimi yerli türklərdən götürmüşlər. Türkçə «pontı» sözü «bun-qida, yemək» kökündən və malik olmaq şəkilçisi «tı»dan yaranmışdır və bütövlükdə buntı>pontı-qidaya, yemə sahib olmaq, yəni yemləmək deməkdir.[15]

O.İ. Sevostyanova hələ 1972-ci ildə belə bir fikir söyləmişdir ki, e.ə.VII-VI əsrlərdə yunanlar koloniyalaşdırma prosesində Pont sahillərində Fanaqoriya və Pantikapey şəhərlərini salmışlar. Amma aydın məsələdir ki, koloniyacılar türklərin əvvəlki kənd və ya şəhərlərini sadəcə genişləndirmişlər, çünki Fanaqoriyanı hələ yunan koloniyalarına qədər türk onoqorlar tikmişdilər, odur ki, o öz sahibi onoqorların etnonimi ilə Fanaqoriya adlanırdı. Pantikapey şəhəri isə Kerç körfəzində yerləşirdi və Ponta gedən yolu bağlayırdı. Odur ki, türkçə Pontun qapısı adlanırdı, sonralar bu şəhər digər türk sözü ilə kereş-giriş, yəni Ponta giriş adlanmağa başlamışdır və fonetik dəyişikliyə uğrayaraq Kerç kimi vətəndaşlıq hüququ qazanmışdır.

Son dövrlərin elmi axtarışları nəticəsində hələ e.ə.II-I minilliklərdə Avropada türkdilli tayfaların olmasını sübut edən inandırıcı faktların olduğu qeyd edilir. Belə ki, e.ə. I minillikdə Apennin yarımadasının şimal-qərbində yüksək mədəniyyətə malik etrusklar yaşamışlar. Onlar Roma və İtaliyanın mədəni inkişafına böyük təsir göstərmişlər. Etruskların və onların dillərinin mənşəyi problemləri ilə hələ XVIII əsrdə məşğul olunmuşdur. Hələ o zaman etruskların Kiçik Asiyadan gəlmələri fikri meydana gəlir. Bu problemə məşğul olan alimlər hesab edirdilər ki, etrusk dili italyan dilinin qədim variantıdır. Lakin etrusk dilində digər hind-avropa dillərinə aid sözləri aşkar etmək mümkün olmur. Etruskların mənşəyi problemi ilə uzun illər V.Brandenşteyn məşğul olmuşdur. Özündən əvvəlki tədqiqatçıların uğursuzluğunu nəzərə alaraq o, etruskların şərqi mənşəli olmalarını qəbul edir. Onların dilində bir çox türkişizmlər aşkar edir. Bunun da əsasında etruskların əcdadlarının e.ə.II minillikdə Mərkəzi Asiyada yaşadıkları qənaətinə gəlir. Eləcə də bir çox tədqiqatçılar bu fikri təsdiqləyirlər. Əlbəttə, etruskların dili adi türk dillərindən fərqlənir. Bu da onun təmasda olduğu dillərlə yaxınlığından irəli gəlir. Qərbi Avropada türk qıpçaqları həmişə kun və kum (hun və kuman sözündən) adlandırılırdılar. Mənbələrdən aydın olur ki, İtaliyanın şimali-qərbində hələ e.ə.VI əsrdə etruskların Qum şəhəri olmuşdur. Beləliklə, etrusk məsələsi də türk xalqları tarixinin aktual problemlərindən birini təşkil edir və bu məsələ öz tədqiqatını gözləməkdədir [15].

Beləliklə, ənənəvi tarix elminin türklər Şərqi Avropaya yalnız bizim eramın VI-VII əsrlərində gəlmişdir, onların gəlişinə qədər burada yalnız irandillilər, Volqa-Uralda isə yalnız fin-uqorlar yaşamışlar mülahizələri tarixi həqiqətə uyğun deyildir.

Sonda ağırlı olduğu qədər təəccüblü, təəccüblü olduğu qədər də ağırlı bir məqama toxunmaq istəyirəm. SSRİ-nin süqutundan sonra türk xalqları tarixinin bir çox qaranlıq səhifələrinə aydınlıq gətirilmiş, avropamərkəzçiliyin, yaxud ənənəvi tarix elminin müddəaları faktlarla təkzib edilərək türk xalqları tarixinin tədqiqi sahəsində uğurlar əldə edilmişdir. Məsələn, şumerlərin türklərin əcdadları ilə bağlılığı, İran yaylasına türklərin farslardan daha əvvəl gəlmələri, Midiyanın türk kökənli kutilərin dövləti olduğunu (bunu qatı iranşünas rus tarixçisi Diyakonov da etiraf edir, əgər belə olmasaydı İran əhalisinin yarısından çoxu necə türk ola bilərdi?), hətta eradan əvvəl III-II minilliklərdə Cənubi Sibirə arxeoloji qazıntı nəticəsində aşkarlanan Andronovo və Afanasyevo arxeoloji mədəniyyətinin daşıyıcılarının türklərin əcdadları kimi müəyyənləşdirilməsi və s. bizi sevindirir. Elmi insanlarımız, acınacaqlı haldır ki, hətta yüksək eridusiyaya sahib, elmi elitamıza da-

xil olan alim və ziyalılarımız isə tariximizin bu uğurlarına şübhə ilə yanaşır, mənbələrin etibarlılığına güvənmirlər.

Görəsən, nədən, rəsmi ənənəvi tarix elminin yalançı müddəalarındanmı, iranşünasların uydurmalarının təsirindənmi qurtara bilmirik, elə deyəsən tariximiz yazılan kimidir, bundan artığına malik deyilik, deyib susmağı və razılaşmağı məqbul hesab edirik. Amma unutmayaq ki, xalqımızda milli özünüdərk olmasa vəy halımıza, onda mübarizə əzmimiz də olmayacaq.

Yazını XVIII əsr Fransa maarifçisi Şarl Lui Monteskyönün belə bir fikri ilə tamamlamaq istərdik. «Nə qədər ölməz əməllər əbədilik dəfn olunub. Türklər tarixlərini bilmədiyimiz nə qədər dövlətlərin əsasını qoyublar. Bu cəngavər xalq öz gündəlik şöhrəti ilə məşğul olub, əbədi məğlubedilməzliyinə inanıb, keçmiş qələbələrinin əbədləşdirilməsi qayğısına qalmamışdır».

ƏDƏBİYYAT

1. А.Бушков Чингизхан неизвестная Азия, М., 2007.
2. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана, сочинение, Т, II, ч1, М., 1963.
3. Баскаков Н.А. Русские фамилии тюркского происхождения, М., 1979.
4. Qeybullayev Q.A. Топонимика Азербайджана Б., 1986.
5. Qeybullayev Q.A. К этногенезу азербайджанцев. Б., 1991.
6. Грач А.Д. Беревние кочевники в центре Азии. М., 1980.
7. Грязнов М.П. Аржан. Царский курган ранне-скифского времени. Л., 1980.
8. Константин Багрянородный. Об управлении империей. М., 1991.
9. Кызласов Л.Р. Древняя Тува от палеолита до БХВ. М., 1979.
10. Кызласов Л.Р. древнейшая Хакасия. М., 1986.
11. Марков Г.Е. Кочевники Азии. М., 1976.
12. Мерперт Н.Я. Об этнокультурной ситуации IV-II тысячелетий до новой эры... М., 1988.
13. Мерперт Н.Я. Древнейшие скотоводы Волжско-уральского междуречья Киев, 1974.
14. Лайпанов К.Т, Мизиев И.М. О происхождении тюркских народов. www.turklib.uz; www.turklib.ru.
15. Закиев З.М. Происхождение турок и татар. М., 2004.

РАШИД МАГЕРРАМОВ

Доцент Гянджинского Государственного Университета

ЕВРОПОЦЕНТРИЗМ И КРАХ ИСТОРИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ, СЛУЖАЩЕЙ ИДЕЯМ ИМПЕРИИ

Статья посвящена исследованию европоцентризма как идеологии индоевропейских народов, в котором содержатся ложные выводы о том, что лишь здесь может действовать большая политика; а Азия не может иметь сильного влияния на мировую историю; а также претензии на то, что весь мир лишь варварская периферия Азии.

Вопреки Европоцентризму и версиям официальных историков, в Азии были созданы сильные империи и их создатели сыграли большую роль не только в азиатской, но и европейской политике.

Автор, опираясь на аргументированные факты, доказывает, что исторические концепции слуг империи беспочвенны; певичкой родиной азиатов, в особенности тюрков являлась Европа, побережье Волги и лесные массивы Урала.

RASHİD MAHARRAMOV
Associate Professor

**THE BANKRUPTED OF EUROPEAN-CENTRALIZED AND SERVING
TO EMPIRE IDEAS HISTORICAL CONCEPTIONS**

The article deals with as the ideology of Indo-European, European centralized-strong countries and great politics can exist only in Europe, but Asia cannot exist as strong factor in the world history. The whole world is devoted to the searching of claims as only barbaric periphery of Europe.

The author marks against the ideas of European-centralized and formal historians, there were strong empires in Asia, also the creators of these empires and their reproductions had a great role not only in Asia but also in European politic.

The author of article proves that the becoming of Europe along Volga and around the Ural forest line of Asians, especially the first country of Turks with argument zed historical facts, and also marks the groundless and non-scientific character of historical conceptions of empire serving.

Rəyçilər: t.e.n. P.Kərimzadə, t.e.d.M.B.Fətəliyev

Gəncə Dövlət Universiteti, Tarix-Coğrafiya fakültəsi "Ümumi tarix" kafedrasının 26.12.2012. tarixli iclasın qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (pr.№4).